

Кірсенко М. В.

ДОЛЯ КРИМУ І МІЖНАРОДНИЙ МИР

Спалах емоцій навколо Севастополя заважає неупередженому розглядові проблеми, що може завдати непоправної шкоди не лише Україні й Росії, а й за своїми наслідками також Європі в цілому. Досвід розв'язання територіально-політичних суперечок свідчить, що найпереконливіші етнічні, історичні, економічні, стратегічні обґрунтування виявляються тенденційними і ведуть до конфронтації. З іншого боку, незнання чи ігнорування аргументації обох сторін спричиняється до помилкових рішень, а це катастрофа для політиків і трагедія для народів, бо загрожує кривавими конфліктами. Тому потрібно чітко уявляти собі попередній розвиток і сучасний стан речей, прорахувати ймовірні варіанти й робити практичні висновки, керуючись інтересами реального життя.

Отже погляньмо на це з точки зору національних інтересів Києва і Москви, добробуту Криму і миру в Європі. Географічне розташування півострова цілком однозначно пов'язане з українським гімнтерляндом і не потребує коментарів. Етнічно його завжди заселяли ті самі народи, що й цілу прилеглу степову зону нашої землі: від кіммерійців і скіфів аж до греків і татар. Політично та історично ціла територія Кримського ханства лежала в межах теперішньої України, і вона є спадкоємицею цієї держави так само, як і козацької Гетьманщини. Тому хибним є саме формулювання, чи має бути Крим з Україною або поза нею, бо він був і є в Україні, якій належить повністю чи частково правонаступництво за всіма державними утворами, що існували в межах її кордонів.

Україну не можна ототожнювати з Гетьманщиною так само, як Росію не можна ототожнювати з Московським князівством, бо вона є наступницею багатьох держав, зокрема багатонаціональної Золотої Орди. До речі, коли Москва

у XV ст. відмовилася від ролі вірного васала Орди і спершу відокремилася, а незабаром зруйнувала цю східну імперію, то московським інтересам відповідало провокування нападів кримських татар на Наддніпрянщину. Адже це відволікало на оборону Києва сили Великого князівства Литовського, яке визволило від ординців Південну Русь і конкурувало з Москвою. Крим також прагнув сепаруватися від Золотої Орди і лише згодом визнав свою залежність від Османської Порти, зберігши під її протекторатом широку внутрішню автономію і своєрідну цивілізацію.

В офіційній історіографії наголошувались агресивність і зрадливість татар, але ж інші армії теж плюндрували і грабували нашу землю. А Москва теж у розпалі війни проти Польщі уклала з нею союз за спиною козаків, жертвуючи половиною надто вже вільної з царського погляду України. Тим часом українці й татари часто воювали пліч-о-пліч проти спільних ворогів, мали налагоджену систему взаємообмінів, родичались і добре розуміли одне одного. Траплялося, що під час запорозьких походів тисячі кримських християн відмовлялися від закликів повертатися з визволителями на береги Дніпра, бо вважали своє життя зовсім непоганим. А у XVIII ст. козаки настільки звикли до взаєморозуміння з татарами, що царському урядові було важко примусити їх до війни.

Та врешті-решт брутальною силою було знищено майже водночас незалежність польської Речі Посполитої, автономію козацької Малоросії, полковий лад Слобожанщини, вольності Запорозької Січі та державність Кримського ханства. Царат цинічно знехтував усіма урочистими обіцянками, гарантіями і офіційними угодами, мотивуючи всі ці загарбання необхідністю покласти край анархії та безладдю. Оголосивши

себе Третім Римом і зазіхаючи на візантійську спадщину з виходом до теплих морів через Босфор і Дарданелли, Росія розпочала будівництво військового флоту. Вибір для нього андріївських прапорів покликано було символізувати зв'язок із традицією апостола, який за легендою прийшов із Середземномор'я і провів виникнення величного міста на київських пагорбах. Отже, на зміну запорозьким чайкам прийшли кораблі держави, яка привласнила собі монопольне право на спадщину Київської Русі, Польщі й Литви, Орди і Криму, Візантії та Римської імперії. На місці грецького міста Херсонеса і татарського селища Актіра було збудовано і заселено колоністами фортецю Севастополь. Це не було винятком, досить згадати Порт-Артур на китайській землі сторіччям пізніше, хоча загарбати Маньчжурію росіянам не поталанило, Для кримських татар перебування під владою Росії означало масову добровільну еміграцію до Туреччини у минулому сторіччі та тотальну примусову депортацію з незліченними людськими жертвами за наказом Москви у радянські часи. Зникла багатюща культура греків, вірмен, караїмів, болгар і багатьох інших споконвічних мешканців Криму.

Чорноморський флот у XIX і XX сторіччях не здобув жодної перемоги, крім Синопської, і незважаючи на справді героїчний опір, не зміг захистити свою головну базу від ворога під час першої та другої облоги. Коли після повалення царського самодержавства Україна розпочала відбудову національної державності, лінкори та крейсери у Севастополі підняли синьо-жовті прапори. Моряки добре розуміли, що будівництво на верфях Миколаєва і Херсона, поповнення новими матросами з України і покликання захищати її береги міцно пов'язують флот із цією землею, бо лише пірати не мають берега. Навіть у складі Російської Федерації в 1920–1930-ті роки господарство Криму було підпорядковано українським відомствам, бо цього вимагала не адміністративна, а значно сильніша економічна логіка.

Якщо флот і Севастополь відрізані від України, вони стають не лише беззахисними і непотрібними з погляду оборони, бо невідомо кого оборонятимуть. З оборонного форпосту вони цілком автоматично перетворилися би на плацдарм імперської агресії проти країн Чорноморського басейну і потенційну загрозу їхньому суверенітету, тому що без цього існування такої збройної сили взагалі втрапить сенс. Експерти з різних країн останнім часом міркують, чи не становитиме штучно створений півсторіччя

тому анклав Калінінграда якоїсь небезпеки для прибалтійських держав, якщо до влади в Москві прийдуть екстремістські сили. Немає потреби розтлумачувати те, наскільки небезпечнішим було б утворення аналогічного анклаву на півдні, так само пов'язаного з Росією лише морським шляхом.

Питання комунікацій завжди відіграло згубну роль у разі загострення міжнародної напруженості, стаючи приводом до збройних інтервенцій. Згадаймо хоч би населений здебільшого німцями і відокремлений від решти Німеччини смужкою польської землі передвоєнний Данциг, пов'язаний із фатерляндом лише морем. Він завжди співіснував і з економічного погляду вигідно взаємодіяв зі слов'янськими країнами, поки до влади в Берліні не прийшов нацизм. А тоді спалах істерії, роздуваної навколо шляхів сполучення між Данцигом і Німеччиною через польський коридор, став приводом до знищення Польщі та розв'язування Другої світової війни. Менш помітну, але аналогічну роль для Литви відігравав колишній Мемель із його німецькомовним населенням.

Проте, як колись зауважив Наполеон, сірник завжди згоряє першим незалежно від результатів пожежі, а тому тепер замість німецьких Данцига і Мемеля є польський Гданськ і литовська Клайпеда. Давнім мешканцям обох міст довелося дорого заплатити за злочинні авантюри мілітаристів, але сторінку перегорнуто, і вогнища напруженості зникли. Сорок років тому почастило запобігти збройному конфліктові між Югославією та Італією за належність Трієста, який колись був перлиною Адріатики і головним портом Австро-Угорщини. Суперечку вирішили тим, що задовільнили претензії Рима на це місто з переважно італійським населенням, але, відрізане від слов'янської округи, воно швидко занепало, тоді як Югославія збудувала собі інші порти.

Проте Трієст мав принаймні вузьку смужку територіального сполучення з Венецією, яка зрештою й задушила його своєю конкуренцією. А Гданськ і Клайпеда цілком природно відновили свою роль головних портів і важливих центрів Польщі та Литви, хоча місцевим німцям довелося звідти виїхати, бо свого часу вони не схотіли бути лояльними польськими і литовськими громадянами, а дозволили себе спровокувати. З історії треба вчитися для того, щоб уникнути повторень її трагічних уроків і не дозволити політичним пройдисвітам втягувати народи до смертельно небезпечних чвар. Коли більшість учасників референдуму 1 грудня 1991 р. в Криму і Севастополі підтримали неза-

лежність України, це свідчило про їхню зрілість і здоровий глузд свідомих громадян.

Але не можна заспокоюватися ілюзіями, ніби це гарантує від рецидивів сепаратизму, адже нацистська пропаганда також грала на невдоволенні німецькомовних меншин у сусідніх країнах економічною кризою. Крим є надто ласим куснем, а перспектива зробити з нього яблуко розбрату для нацькування російської демократії на українську в надії розтрощити обидві надто спокуслива для тих, хто мріє про реставрацію концтабірного раю. На жаль, і народи здатні на певний час помилятися, якщо їх відрізано від джерел об'єктивної та різноманітної інформації. А кримчанам справді важко зорієнтуватися у брудному потоці наклепів і цілеспрямованої пропагандистської кампанії на залякування населення примарами примусової українізації та іншими націоналістичними жахами.

Зазвичай злодій найгучніше кличе ловити злодія, і периферія повільніше сприймає сучасні тенденції світового прогресу, що здаються зрозумілими у столиці. Тим більш у Криму, де радянська влада розпочалася з масових розстрілів власних союзників після перемоги над Білою гвардією — махновців, а також спокушених брехливою обіцянкою амністії врангелівців, які здались у полон. Винищення потенційних опозиціонерів і превентивний терор проти інтелігенції у сполученні з інтенсивним психологічним обробленням дали результат у спотвореній свідомості позбавлених вітчизни безбаччків. Із плином часу вони протверезішають від омани, бо ж між прагматичних південців з їхнім практичним мисленням важко знайти справді фанатичних прихильників необільшовизму чи великоросійського монархізму.

Не так ідеалістичні міркування, як здорове розуміння реальних сподівань на добробут для себе і своїх дітей вплинуть на громадську думку, але для цього потрібен час. І тому дуже важливо постійно пояснювати кримчанам, що поки що досить туманні перспективи відродження справді знищених української чи татарської культур не можуть аж ніяк загрожувати російськомовному населенню. Адже навіть не беручи до уваги загальноновизнаних положень про людські права, молода нація просто не може бути зацікавлена в дестабілізації внутрішньої злагоди чи міжетнічних чварах. Навпаки, це потрібно її ворогам, які відчують поступову втрату ґрунту під ногами і саме тому так істерично квапляться, бо це їхній останній шанс. Зрештою досить порівняти статус росіян в Україні та українців у Росії.

Коли переважно російськомовний Київ у березні 1991 р. більшістю голосів на референдумі висловився проти збереження Радянського Союзу навіть у найліберальнішій реформованій іпостасі, це було промовистим аргументом на користь незалежності. Грудневий референдум також був разючим прикладом однастайності по всіх, у тому числі російськомовних, областях. Творення нової держави завжди було справою свідомої патріотичної меншості, яка вела за собою народи, тому питання незалежності в інших країнах не виносилося на референдум. Україна приголомшила світ цивілізованістю свого відродження, але вороги незалежності швидко прийшли до тям. Корумпованість адміністрації та незграбність у пошуках виходу з господарських негараздів сприяли цій руйнівній активності, зокрема роздмухуванню сепаратизму.

Коли чуємо про дискримінацію меншин, потрібні докази, проте вболівальники за долю російськомовного населення Естонії чи Латвії не змогли показати бодай одного біженця з Прибалтики. Вони мовчать про становище слов'ян у Середній Азії, бо зацікавлені у зміцненні тамтешніх режимів. Можна було би риторично спитати, де зникли мільйони українців, які за довоєнними переписами становили більшість населення Кубані, багатьох приволзьких, північнокавказьких і далекосхідних регіонів. Можна поцікавитися, чи Москва фінансує і підтримує освітні, культурні та інформаційні інституції своїх меншин так, як це роблять Київ і прибалти. Жоден зі спалахів праведного гніву щодо буцімто упосліджених росіян не пов'язується зі станом етнічних меншин і малих народів у самій Російській Федерації. Подвійний критерій затьмарює очі тим, хто вважає природньою асиміляцію у своїй державі, але зчиняє галас і погрожує іншим, роблячи росіян за кордоном розмінною монетою і заложниками брудного політиканства. Україна не загарбувала Крим військовою силою, не позбавляла прав і не знищувала його населення. Вона відродила натомість зруйноване депортаціями господарство півострова, бо саме для цього одержала його з дотриманням усіх формальностей назавжди. Вона не дала підстав до жодних нарікань протягом сорока років, і зараз тамтешні росіяни не виглядають зацькованими чи заляканими. Вона відновила автономію і уможливила репатріацію вигнанців, хоча, на жаль, зробила це непослідовно і надто мало піклується про долю колишніх депортованих народів, повільно відновлює їхній статус.

Можна зрозуміти невдоволення флотських офіцерів матеріальним станом, але він не гірше від їхніх колег у Росії в Арктиці чи на Тихому океані. Важко заперечити професійні аргументи щодо неподільності флоту і берегових структур, але тоді Естонія і Латвія мають підстави претендувати на Кронштадт, бо володіють більшістю балтійського узбережжя СРСР. Вони мають здоровий глузд цього не вимагати, хоч у розбудові військово-морських сил брали участь усі республіки Союзу. Та марно було б казати про якісь права на компенсації чи поділ. Якщо ж виходити з нульового варіанта, то за законами кораблі належать до портів реєстрації, а не навпаки. Отже севастопольська ескадра має належати Україні, яка могла би на певних умовах допомогти береговій обороні відповідних ділянок акваторії Росії та Грузії.

Таке рішення диктує сила права, проте, на жаль, у реальних відносинах між державами надто часто переважає право сили, коли під тиском ультратрашовіністичних сил нехтують національними інтересами. При цьому справжні інтереси Росії опиняються також під загрозою, адже вона протиставляє себе загальновизнаним нормам міжнародного права і власним зобов'язанням шанувати недоторканність кордонів і цілісність інших країн — учасниць європейського процесу. Настільки одіозна позиція загрожує зовнішньою ізоляцією, і не випадково фахівці-дипломати з московського МЗВ воліли б відмежуватися від цього. Навіть у мріях про майбутнє чергове возз'єднання України в обіймах російського ведмеда вони усвідомлюють, що відвертий шантаж не є найкращим способом досягти такої мети. Він може лише розсварити обидва народи.

Постає питання: якщо загострення відносин шкодить обом державам, то кому це вигідно і яких результатів сподіваються досягти такими негідними засобами? Цілком очевидно, що дестабілізація ситуації потрібна антидемократичній опозиції, яка марить відновленням старого режиму, відновленням за будь-яку ціну. Реставрації в історії траплялись і коштували дуже багато крові народам, відкидаючи країни назад і гальмуючи їхній розвиток. І потрібно багато зусиль, щоби зараз відвернути таку небезпеку, бо лише з ліквідацією СРСР виникли перші умови налагодження й розвитку нормальних двосторонніх відносин між Україною і Росією. Адже раніше все поглинав всемогутній союзний центр, і Росія була також найбільшою радянською колонією поряд з іншими республіками, хоча не всі це достатньою мірою усвідомили.

Кількадесят років тому Англія погодилася на усамостійнення афро-азіатських країн не тільки під тиском національно-визвольного руху, а й із розрахунку, щоб не перетворитися на останню колонію Британської імперії. Багатьом у Лондоні важко було звикнути до цієї думки, але зараз члени Співдружності дуже цінують свій статус і над усе бояться втратити його. Для збереження ефемерної конструкції СНД у Москві мусять не шантажувати партнерів сировинним зашморгом і силовим тиском, а зацікавлювати співробітництвом. Спроби Кремля повернути собі російську Польщу 1920 р. і Фінляндію 1939 р. скінчилися ганебними поразками. Спроба відкритою силою повернути Київ зараз неможлива, бо призвела би в ядерну добу до глобальної катастрофи, проте залишається певна спокуса вдатися до прихованої анексії.

Якщо розігрування севастопольської і кримської карти паралізує самостійність України, ефект буде згубним. В економіці це ускладнить транзит і взаєморозрахунки, заплутавши суперечки за постачання енергоресурсами, транспорт тощо. У моральній площині це виховає в кількох поколінь українців русофобію не менше, ніж у чехів симпатії до Росії було роздушено танками 1968 р. З військового погляду це прирече Чорноморський флот на швидке розформування, бо Криму і Москві він не буде потрібен, а толерувати сваволю офіцерських вимог жоден нормальний уряд не схоче. Адже якщо сьогодні офіцери диктують волю президентам, то завтра будуть їх скидати. Нарешті в міжетнічних взаєминах це загострить конфлікти навколо репатріації депортованих народів і їхнього статусу.

Запобігти перетворенню цих небезпек на кошмар громадянської війни за югославським сценарієм можна лише виваженою і гнучкою, але твердо послідовною політикою Києва. Не можна придушувати ошуканих маніфестантів, але щодо нечисленних підбурювачів треба застосувати закон України про відповідальність за зазіхання на її незалежність і цілісність. Якщо це справжня країна, вона не може мати двох президентів, і обраний кримчанами разом із населенням інших регіонів глава української держави повинен вжити заходів на захист її громадян у межах державних кордонів. Національна територія не сміє підлягати змінам без прямої й добровільної згоди цілої нації, навіть якщо йдеться про часткові зміни під зовнішнім тиском. Врешті залишається авторитет дипломатії світового співтовариства.

Від України вже за радянських часів було силоміць відрізано Стародубщину, Таганрог з ок-

ругою, деякі райони Слобожанщини та інші території. Проте навіть і найсправедливіші претензії з обґрунтуванням прав на суміжні землі з етнолінгвістичною чи історико-культурною спорідненістю не можуть вважатися підставою для територіальних вимог у Європі наприкінці нашого сторіччя. Адже варто лише похитнути крихку будову міжнародної стабільності, щоби виникло одразу безліч боснійських вогнищ із тисячами жертв. Єдино допустимим є піклування про самобутність своїх земляків із якнайширшою культурно-національною автономією меншин на базі взаємності та поваги до суверенних прав усіх держав без винятку. Не може бути виняткового тисячокілометрового близького зарубіжжя з одного боку без балансу взаємин з іншого.

Близьким зарубіжжям для України є Польща, Білорусь, Словаччина, Угорщина, Молдова і Румунія на тих самих підставах, що й Росія, яку, до речі, в нас із незрозумілих причин часто називають північною сусідкою, хоча вона розташована на сході. Не має бути держав напівєвропейських або чвертьєвропейських, якщо їхня національна територія цілком лежить у Європі. Взаємозалежність будь-яких країн у господарчій площині не може ставати на заваді їхній політичній самостійності, а союзи і альянси мають сенс лише за умови добровільності, взаємовигідності та поваги, на чітко визначених умовах і термінах. Жодну націю не можна трактувати як чужий протекторат, адже навіть малий народ має рівні права, самовизначені за нормами сучасного цивілізованого правового світу.

Якщо цей народ становить меншість населення на своїй єдиній історичній батьківщині, подібно до кримських татар, він управі претендувати не на державну незалежність, а на внутрішню автономію з гарантованими правами та можливостями розвитку власної ідентичності. Решта меншин можуть мати такий самий статус, як у будь-якій державі демократичного світу, але підбурення з-за кордону локального сепаратизму абсолютно неприпустиме. Виступаючи за створення зони стабільності та безпеки у Центрально-Східній Європі, варто подбати про те, щоби ця ідея не обмежилася декларуванням намірів і засад. Потрібно разом з іншими державами виробити механізм застосування ефективних санкцій проти порушників миру і не покладатися лише на епізодичне формування тимчасових миротворчих контингентів.

Зараз єдиним потужним військово-політичним гарантом безпеки в Європі є Організація Північноатлантичного Договору, не схильна розширювати кількісний склад своїх учасників. Ідеї

НАТО-біс або ЄС-біс поки що не вийшли за межі загальних побажань, а система НБСЄ і цілий Гельсінський процес відіграли позитивну роль, але ж їх було започатковано за якісно інших обставин з метою фіксування повоєнного статус-кво і рівноваги страху. Зараз треба замислитися над можливістю створення і взаємодії гнучкої та пружної комбінації субрегіональних структур безпеки і співпраці. Вакуум у міжнародних відносинах є небезпечним, якщо він відкриває можливості для найбільш агресивних і хижих сил безкарно грати долями народів і провокувати балансування на грані війни.

Відомо, що Іспанія має поза Європою великий авторитет у Латинській Америці, Франція — в Африці, а Велика Британія — в країнах своєї Співдружності. Якоюсь мірою співмірна з ними за формальними параметрами Україна також належить одночасно кільком регіонам і рівною мірою є державою Центрально-Східної Європи, учасницею СНД, країною Середземномор'я. Паралельна діяльність у різних структурах з дотриманням балансу між ними збереже свободу рук і дасть змогу на кожному етапі розвитку визначити пріоритети сьогодення та курс оптимальної орієнтації на перспективу. Якщо зараз СНД виявляється неспроможною забезпечити спокій і цивілізовані взаємини, то слід пам'ятати, що Центрально-Східна Європа не становить загрози нікому і здатна перетворитися на взірць гармонійних відносин.

Дуже багато залежатиме від внутрішнього громадянського спокою, бо розумні компроміси всередині суспільства і консолідація навколо державотворчої домінанти сприятимуть міжнародному авторитетові та досягненню консенсусів. Принциповість української дипломатії здатна захистити державу, яка здобуде повагу світу згуртованістю на шляху ринкових реформ, демократизації та незалежності. Тоді нащадки лише з підручників історії довідуватимуться про хиMERні пристрасті навколо Криму, як цивілізовані французи й німці не без подиву читають про криваві чвари предків за Ельзас-Лотарингію. Проте сьогодні мрії не повинні затьмарити суворих реалій і послабити пильність перед підступними спробами реваншистів реанімувати злочинну більшовицьку імперію, що загрожуватиме в ядерну добу цілому світові.

Невипадково горезвісний Фронт національного порятунку влаштував збіговисько у Севастополі саме в річницю Декларації про державний суверенітет України. Це збіглось у часі з активізацією тиску з Москви на пострадянські країни від Естонії до Таджикистану, хоч і в різ-

них формах. Зіштовхнувши Росію з Україною, змовники хочуть спровокувати інцидент або продемонструвати боягузливу безпорадність і капітулянтство Києва. Звісно, згода державних чинників і посадових осіб на протизаконні територіальні поступки під виглядом якогось фік-

тивного кондомініуму буде кваліфікуватися громадськістю цілком однозначно як зрада батьківщині. Уникнути персональної відповідальності за це неможливо, і наслідком може бути лише деморалізація, крах ліберальних ілюзій і державності.

Статтю написано на початку 1990-х рр.